

MEDITAȚIE LA UN EPITAF DIN "ROMA MICĂ"¹

Personificarea morții este prezentă în toate culturile și civilizațiile cunoscute până azi. Cu toate acestea, interesul istoricilor pentru acest fenomen este un fapt de dată relativ recentă. Lumea lui Thanatos i-a inhibat pe istorici, moartea fiind exilată dincolo de limitele domeniilor lor de interes. Acest lucru dezvăluie una din atitudinile fundamentale ale omului modern, și anume exilarea morții dincolo de problemele vieții, cărora istoricul, cu vocația sa umanistă a crezut și mai crede că trebuie să li se consacre.

Dar moartea este un dat al vieții; peste tot unde există viață, moartea este prezentă și complementară acesteia. Astfel se face că moartea reprezintă o constantă, poate singura, în orice caz cea mai reductibilă a istoriei umane, a fiecărei istorii individuale și colective. Oricum, istoria are în centrul său omul, iar moartea nu poate rămâne în afara investigațiilor istorice. Istoria atitudinilor în fața morții este, poate, cel mai profund și mai adecvat revelator al vieții oamenilor, al unui întreg sistem de civilizație².

Până în prezent, cercetările cu privire la această temă au fost realizate în special de moderniști³, ce aveau la îndemână surse relativ bogate, și de medievaliști⁴, care au exploatat mai ales testamentele și discursul testamentar din ultimele secole ale evului mediu (secolele XIV-XV). Au fost realizate și lucrări ce acoperă ambele perioade istorice menționate mai sus⁵, mergând deseori până în zilele noastre⁶.

În ceea ce privește antichitatea, deși acest subiect a fost abordat cu succes de unii autori⁷, totuși, în atenția publicului ar putea fi aduse multe elemente noi. S-ar putea spune că pentru această epocă sursele sunt mai puțin numeroase, ceea ce ar împiedica realizarea unor studii fundamentate științific. Însă, trebuie să ne amintim că principalele urme lăsate de moarte au fost și sunt în continuare cimitirele, care, prin monumentele și inscripțiile funerare pe care le găzduiesc, oferă date semnificative despre moarte și aspectele acesteia, care ne interesează.

Tocmai de aceea, în încercarea de a aduce o modestă contribuție la studierea atitudinilor și comportamentelor daco-romanilor în fața morții, ne vom opri în demersul de față asupra unei inscripții gravate pe fața principală a unui sarcofag de calcar, descoperit în 1952, într-o movilă din apropierea vechiului drum roman care cobora spre Islaz:

D(is) M(anibus)
AEL(io) IVL(io) IVLIANO, DEC(urioni), QVESTORIC(io),
AEDILIC(io) COL(oniae) ROMVL(ensis), VALERIA GE-
MELLINA MARITO B(ene) M(erenti) P(osuit):
CONIVGI PRO MERITIS QVONDAM KARISSIMO CONIVNX
HANC IVLIANO DOMVM FLENDO FABRICAVI PARENEM
FRIGIDA QVA MEMBRA POSSINT REQUIESCERE MORTI.
QVATTVOR HIC DENOS VIXIT SINE CVLPA PER ANNOS
ET SVA PERFVNCTVS VIDIT CVM GLORIA HONORES.
ECCE GEMELLINA PIETATE DVCTA MARITO
SRTVXI DOLENS DIGNO SEDEM CVM LIBERIS VNA

¹ Romula (Reșca, jud. Olt), singurul oraș cu nume roman din Dacia, a fost întemeiat pe drumul ce ducea de la *Sucidava* la *Apulum* prin Turnu Roșu. Fortificațiile sale fac parte din sistemul de apărare al provinciei de pe Olt, așa-numitul "limes Alutanus".

² S. Nicoară, T. Nicoară, *Istoria mentalităților colective și a imaginarului social*, Cluj-Napoca, 1996, p.91-111.

³ P. Chaunu, *La mort à Paris. XVIe, XVIIe, XVIIIe siècles*, Paris, 1974; M. Vovelle, *Les attitudes devant la mort. Problèmes des méthodes et approches différents*, în *Annales E.S.C.*, 1/1976.

⁴ J. Chiffelleau, *La compatibilité de l'au-déla; les hommes, la mort et la religion en comtant Venoisin à la fin du Moyen Age (vers 1300 et vers 1480)*, Paris, 1984; M.T. Larcin, *Vivre et mourir en Lyonnais à la fin du Moyen Age*, Paris, 1985.

⁵ J. Le Goff, *La naissance du Purgatoire*, Paris, 1984; Idem, *L'imaginaire médiéval*, Paris, 1985.

⁶ Ph. Ariès, *Essai sur l'histoire de la mort en Occident du Moyen Age à nos jours*, Paris, 1975.

⁷ F. Hinard, *La mort, les morts et l'au-déla dans le monde romain. Actes du colloque de Caen 20-22 nov. 1985*, Caen, 1987; J. Pricur, *La mort dans l'antiquité romaine*, Coll. De memoire d'homme, Rennes, 1986.

INTER PAMPINEA VIRGVLTA ET GRAMINA LAETA
 VMBRA SVPER RAMI VIRIDES VBI Densa MINISTRANT.
 QVI LEGIS HOS VERSVS, OPTA LEVI TERRA, VIATOR⁸.

În cazul acestei inscripții, mai întâi trebuie precizate câteva elemente de ordin tehnic. Astfel, inițialele D.M.(Dis Manibus) nu sunt prezente, precum la majoritatea inscripțiilor, la începutul textului, în primul rând, ci în colțurile inscripției și au o înălțime cu mult mai mare decât celelalte litere (153 mm). Inscripția propriu-zisă cuprinde 13 rânduri, ultimele 10 în versuri. Primele 3 rânduri se deosebesc de următoarele și prin faptul că sunt scrise cu litere ceva mai mari (35 mm față de numai 25 mm). Pe parcursul inscripției apar doar două ligaturi: în rândul 4, CONIVNX, V+N și în rândul 13, MINISRANT, A+N+T, lapicidul recurgând la acestea datorită lungimii versului, care depășea rândul. Un alt lucru demn de menționat este faptul că în inscripție apar și unele forme populare: CONIVNX în loc de CONIVX, MORTI în loc de MORTVI, VMBRA Densa fără desinența acuzativului, LEVI TERRA în loc de TERRA LEVIS⁹. De asemenea, se observă și scrierea cu K a cuvântului KARISSMO, ceea ce ne determină la o datare a inscripției după jumătatea secolului al II-lea p.Chr., când s-a putut remarca o creștere a influenței grecești în Imperiu¹⁰. Dar la datare mai concurează și alte elemente, pe care le vom analiza mai târziu.

Traducerea versificată realizată de renumitul profesor și cercetător Ștefan Bezdechi¹¹ sună astfel:

Zeilor Mani. Lui Aelius Iulius Iulianus, decurion, fost questor și
 edil al coloniei Romula,
 soțului care a binemeritat i-a pus Valeria Gemellina:
 Scumpului soț Iulian, pentru a lui vrednicie, eu soața,
 Casa aceasta de veci i-am ridicat-o cu lacrimi,
 Recele trup spre a-si putea odihni după moarte într-însa.
 Trăit-a el ani patruzeci în cinste deplină
 Și datoria-mplinindu-și, de slavă și rang avu parte.
 Și iată că eu, Gemellina, de pietate pătrunsă,
 Soțului vrednic mână-i durai cu copiii lăcașul
 Între tufișuri de viță și desfătătoare verdeață,
 Unde stufoasele ramuri l-acopăr cu umbra lor deasă.
 Ureață-i, drumet călător, să-i fie țărâna ușoară.¹²

Dacă vom face o analiză minuțioasă a inscripției, din punct de vedere structural vom putea observa că, asemeni tuturor inscripțiilor funerare latine, și aceasta este închinată Zeilor Mani. Dar cîc crau acești zei și ce semnificau ei? **Manii** simbolizau în religia romană sufletele morților, duhuri bune, binevoitoare, considerate genii protectoare și invocate în acest sens. Astfel, fiecare familie își avea manii proprii - străbunii morți - care nu rămâneau închise în mormânt ci ieșeau de acolo în anumite zile ale anului. Porțile Infernului se deschideau și muritorii trebuia să liniștească pe acești *manes*, care aveau un nume merit să-i facă favorabili (*manes* semnifică într-adevăr **cei buni**), pentru că în realitate se știa că puteau fi și foarte răi¹³

În anumite împrejurări, morții reveneau oficial pe pământ. Astfel, ei apăreau în cortegiile carc

⁸ IDR, II, 357.

⁹ *Ibidem*, p.162-163.

¹⁰ Scrierea cu K este atestată și de alte inscripții datate după mijlocul secolului II p.Chr. De exemplu: în IDR, I, 37 și 38 apare formula *kunab(is) leg(ionis) XIII G(eminae)*; în IDR, III/2, 307, *Protus vik(arius)*; în IDR, III/2, 380, *coniugi karissim(is)*; în IDR, III/2, 396, *coniugi karissimae*; în IDR, III/2, 453, *filiae karissimae*; în IDR, III/3, 388, *Genio collegi k(astello?)*; în SCIVA, 28, 1977, p.102, *Aelia kara* etc.

¹¹ Ștefan Bezdechi (1888-1958), pasionat cercetător al antichității greco-latine a fost profesor (între 1919 și 1951) de limba și literatura greacă la Universitatea din Cluj. "Prezent în paginile revistelor cu numeroase traduceri, cu erudite comentarii asupra operelor clasicismului antic, a unor probleme speciale ale filozofiei clasice sau asupra unor personalități și opere ale culturilor moderne, mai ales ale celei romane, cu încercări literare proprii, nu întru totul lipsite de valoare, dar și cu analize, comentarii și luări de poziție în legătură cu multe evenimente social-politice ale epocii interbelice, Ștefan Bezdechi a lăsat în urmă o operă de o varietate impresionantă și adeseori derutantă" (Șt. Bezdechi, *Gânduri și chipuri din lumea antică*, prefață de V. Mocanu, Cluj-Napoca, 1980).

¹² Există și o altă traducere a inscripției dată de D. Tudor în *Oltenia Romană*, ediția a II-a, București, 1958, p.326.

¹³ P. Grimal, *Civilizația romană*, vol.I, București, 1973, p.97-98.

însoțeau la rugul funebru pe defuncți, închipuiți de actori ce purtau măștile străbunilor: morții întâmpinau pe noul venit. De asemenea îi mai putem întâlni alături de cei vii la marile sărbători și praznice pentru vii și morți deopotrivă, cum erau Rosaliile; banchetul funebru - așa cum se vede reprezentat pe multe din pietrele de mormânt: morții și vii la un loc - devenea la "sărbătoarea trandafirilor" o realitate prin vinul și celelalte bunătăți pe care vii le turnau ori le așezau pe morminte. La noi aceste serbări - Sânzienele, Rusaliile - s-au perpetuat până azi suprapuse unor sărbători creștine. Chiar și acum, în multe sate, țăranii mai sărbătoresc Rosaliile la fel cum făceau în urma cu aproape două mii de ani strămoșii lor¹⁴.

Revenind la inscripția pe care o studiem, vom observa că în prima parte (primele trei rânduri) sunt menționate persoana care a ridicat și persoana în memoria căreia a fost ridicat monumentul, precum și funcțiile pe care acesta din urmă le-a deținut în timpul vieții. În ceea ce-i privește pe defunct și soția sa, trebuie remarcate numele lor care pot spune multe, atât în ceea ce privește originea familiilor din care fac parte, cât și despre vechimea monumentului. În cazul Valeriei Gemellina gentiliciul republican Valeria probează originea italo-provincială a familiei sale¹⁵. În ceea ce-i privește pe soțul acesteia, tot provincial de origine, observăm că, pe lângă gentiliciul imperial de sec. I Iulius, el folosește un gentiliciu, Aelius, cu rol de *praenomen*. Folosirea acestui gentiliciu ca *praenomen* ne face să datăm această inscripție după mijlocul sec. al II-lea p. Chr. Acesta este cel de-al doilea element de datare despre care vorbeam.

În continuare, se poate vedea că acest personaj, Aelius Iulius Iulianus, nu era un om oarecare, ci era un magistrat ce îndeplinea funcțiile de decurion, *quaestor*¹⁶ și *aedil*¹⁷. Dacă ne referim la prima sa funcție, decurion, reținem că acesta era unul din acei cetățeni de vază ai orașului care alcătuiau consiliul de administrație - *ordo decurionum*. De aici reiese că defunctul avea o avere considerabilă (pentru a putea face parte din consiliul municipal, ce cerea un cens în jurul a 100 000 de sesterti) și se născuse liber - *ingenuus* - deoarece libertii nu aveau acces în *ordo decurionum*, chiar dacă dispuneau de averea necesară. În ceea ce privește celelalte două funcții, persoana care deținea avea o mare răspundere întrucât, în calitate de *quaestor*, trebuia să se ocupe cu finanțele orașului și cu administrarea bunurilor, iar în calitate de edil - un fel de primar de azi - se ocupa cu îngrijirea piețelor și a clădirilor publice, cu asigurarea ordinii, aprovizionarea publică, organizarea jocurilor și banchetelor hotărâte de ordinul decurionilor.

O importanță mai mare decât cunoașterea acestor funcții o are, însă, pentru noi, locul în care Aelius Iulius Iulianus le-a exercitat: *colonia Romulensis*. Acesta era al treilea și ultimul element despre care spunem că ne va ajuta să datăm inscripția. Ea nu poate fi mai veche de sec. al III-lea p. Chr. deoarece *Romula* a fost ridicată al rangul de *colonia* fie de către Septimius Severus (193-211), cum susține D. Tudor¹⁸, fie abia pe timpul lui Filip Arabul (244-248), cum înclină să creadă C. Daicoviciu¹⁹ pe temeiul inscripției puse cu prilejul refacerii zidurilor în anul 248 de către Filip Arabul, în care orașul este numit *colonia sua Romula*.

Partea a doua a inscripției este alcătuită, după cum am arătat anterior, din zece versuri. Dacă facem o analiză de prozodie a versurilor vom observa că fiecare este compus din șase picioare: dactile, spodee și trohec²⁰, ceea ce înseamnă că fiecare vers reprezintă câte un hexametru²¹. Deoarece

¹⁴ V. Parma, *Scrieri*, București, 1981, p.469-470.

¹⁵ Vezi N. Branga, *Italicii și veteranii din Dacia. Mărturii epigrafice și arheologice*, Timișoara, 1986, p.125-126.

¹⁶ Atestat epigrafic în Dacia numai la *Sarmizegetusa, Apulum și Romula* (vezi M. Macrea, *Viața în Dacia Romană*, București, 1969, p.140).

¹⁷ Atestat epigrafic în Dacia la *Sarmizegetusa, Apulum, Potaissa, Napoca și Romula* (vezi M. Macrea, *op.cit.*, p.139).

¹⁸ Vezi D. Tudor, *Romula*, București, 1968, p.13-14.

¹⁹ Vezi C. Daicoviciu, *Nesciendi ars*, Sibiu, 1944, p.23.

²⁰ Picior (lat. *pes*) - unitate ritmică a unui vers, compusă dintr-un număr fix de silabe; fiecare picior se compune din două părți: silaba lungă care poartă accentul ritmic și silabe lungi sau scurte fără accent ritmic: Dactil - picior format dintr-o silabă lungă accentuată și două silabe scurte; Spondeu - picior format din două silabe lungi, dintre care prima este accentuată; Troheu - picior format dintr-o silabă lungă accentuată și una scurtă (vezi V. Matei, *Gramatica limbii latine*, București, 1996, p.314-316.)

²¹ Nu se cunoaște originea hexametrelui. El este cel dintâi vers întrebuițat la greci și apare de la început sub o formă desăvârșită în epopeile lui Homer: *Iliada* și *Odiseea*. Datorită influenței covârșitoare a lui Homer asupra întregii poezii antice, atât la greci cât și la romani, hexametru a rămas de-a lungul veacurilor cel mai întrebuițat

la toate versurile al cincilea picior este un dactil, înseamnă că hexametrii sunt simpli²².

Un alt element care înscrie aceste versuri într-o regulă generală este acela că fiecare hexametru se încheie printr-un cuvânt de două sau trei silabe: *coniuix, parennem, mortī, annos, honores, marito, una, laeta, ministrant, viator*. Ținând seama de cele câteva greșeli gramaticale semnalate al început și de faptul că Dacia era o provincie mărginașă, nou integrată în imperiu, ne putem da seama că lăpiciul care a gravat aceste versuri nu vorbea o limbă latină pură. Acest lucru, coroborat cu faptul că hexametrii sunt foarte bine realizați, din punct de vedere metric, ne face să ne gândim că lăpiciul ar fi putut folosi o formulare șablon care circula în acea vreme și la care a adus câteva modificări (numele defunctului și al soției sale, vârsta la care a încetat din viață ș.a.).

Cu toate acestea, versurile nu se ridică la un nivel înalt din punct de vedere literar; ele se mulțumesc să spună încă o dată pentru cine a fost ridicat monumentul ("scumpului soț Iulian") și de către cine ("eu soața"), precum și să accentueze bunul nume pe care l-a avut defunctul ("pentru a lui vrednicie", "și datorită-mplinindu-și de slavă și rang avu parte", "soțului vrednic"). În al doilea vers sesizăm și o metaforă "casa aceasta de veci" pe care "i-a ridicat-o cu lacrimi" și care are ca scop "odihnireca trupului" după o viață atât de plină. Această atitudine, prin care moartea este privită nu ca o neantizare ci ca o odihnă binemeritată, ca o supraviețuire somnolentă, face posibilă credința în supraviețuirea umbrelor, a acelor Mani despre care am vorbit mai înainte și care, dacă nu sunt tratați cu cea mai mare atenție, pot face rău urmașilor. De aceea Gemellina, împreună cu copiii, se străduiește să-i asigure soțului un loc propice odihnei, construindu-i lăcașul de veci "între tufișuri de viță" - simbolul vieții veșnice - și "desfătătoare verdeață" unde "stufioasele ramuri l-acopăr cu umbra lor deasă". Această metaforă, alături de epitetul "desfătătoare verdeață" crează o imagine fcerică a unui "lucum" care vrea parcă să aducă pe pământ minunăția Câmpiilor Elizee.

Dar, acest lăcaș a fost ridicat cu lacrimi a căror justificare o găsim în versul al patrulea în care ni se spune că Iulianus "trăit-a el ani patruzeci". Acele lacrimi ale Gemellinei trădează o timidă răzvrătire în fața morții. Ea nu se poate resemna în fața sorții și să se împace cu gândul că soțul ei a murit înainte de vreme lasând-o pe ea și pe copiii săi lipsiți de iubirea și ajutorul lui. Dar ea nu se poate împotrivi destinului soțului de care a fost despărțită printr-o moarte timpurie decât prin această atitudine de tristețe.

Ultimul vers: *Qui legis hos versus, opta leve terra, viator* s-ar traduce prin: "Călătorule ce citești aceste versuri, urcăză-i să-i fie țărâna ușoară", dar, probabil că din considerente de metrică, cercetătorul Ștefan Bezdechi a optat pentru formularea: "Urează-i, drumeț călător, să-i fie țărâna ușoară", ceea ce nu schimbă cu nimic ideea ce se vrea a fi exprimată. Aceasta nu este altceva decât o expunere plasticizată a formulii atât de uzitată: "S(it) T(ibi) T(erra) L(evis)" - "Să-ți fie țărâna ușoară!", formula pe care o întâlnim până în zilele noastre pe crucile creștinilor și care creează din nou imaginea morții ca somn, ca odihnă care poate fi liniștită și senină atâta timp cât pământul nu apasa prea greu. Acesta este și motivul pentru care Iulianus a fost îngropat într-un sacofag: pereții lui de piatră ocrotesc scumpul trup închis înăuntru spre a nu fi zdrobit de pământul greu ce-l va acoperi.

În concluzie, putem afirma că întregul complex de trăiri ce răzbat din niște simple versuri ciolite pe piatră ne poate ajuta să ne formăm o imagine asupra vieții materiale și spirituale a omului antichității clasice și mai ales, asupra atitudinii sale în fața morții.

MONICA BUCURENCIU
Universitatea "Lucian Blaga"
Sibiu

vers în antichitate, fiind potrivit pentru genurile poetice cele mai diferite. La romani, hexametru a fost introdus de primul lor poet, Ennius (232-169 a.Chr.). Cei mai de seamă reprezentanți ai lui sunt Vergilius și Ovidius, la care hexametru atinge perfecțiunea. (Vezi Th. Simenschy, *Gramatica limbii latine*, Iași, 1929, p.208).

²² Rarori se întâmplă ca piciorul al cincilea să fie un spondeu, de unde și numele de *hexametru spondaic*. În acest caz, piciorul al patrulea este de obicei dactil, iar la finele versului se găsește un cuvânt de patru silabe sau un nume propriu. (vezi V. Matei, *op.cit.*, p.317).

MÉDITATION SUR UNE ÉPITAPHE DE "PETITE ROME"

RÉSUMÉ

Pendant l'étude des attitudes devant la mort, l'Antiquité classique romaine, quoi qu'elle dispose d'un matériel funéraire riche - des monuments et des inscriptions tombales, n'a pas bénéficié de la même attention que les périodes plus proches de nous: l'époque moderne et le Moyen Âge.

En analysant l'une des plus belles épitaphes versifiées de la Dacie Romaine, l'auteur a essayé de surprendre certaines attitudes de quelques habitants de *Romula* confrontés avec la mort.